

A PARROQUIA XACOBEO DE SANTA MARÍA DE ONS NO ÍNDICE DOCUMENTAL DE CASTO SAMPEDRO

Por: Belarmino Barreiro Rosales

Pouco a pouco van aflorando testemuños sobre os antecedentes de Ons como arquipélago conformado en parroquia ou freguesía e baixo a advocación mariana de Santa María. Dicar Santa María de Ons equivale a dicir parroquia de Santa María das Illas Ons e o de xacobeo (santiaguesa) por dous motivos: por pertencer ó Señorío da Terra de Santiago, hoxe provincia eclesiástica de Compostela, arquidiocese de Santiago e segundo, por ser as illas un dos batentes da porta marítima xunto co outro, a illa de Sálvora que dan acceso a un dos camiños de Santiago como é o marítimo titulado *Ruta do Mar de Arousa e Río Ulla* que ten o seu comezo no municipio de Sanxenxo, Meaño, O Grove pasando polas Arousás, Pontecesures, Padrón ata Santiago de Compostela. É por iso que Bueu sen querelo e sen aínda decatarse ten unha parte do seu territorio na ruta xacobeo. Mágoa que tanto a advocación de Santa María como o do seu carácter parroquial e de freguesía se teñan esquecido e perdido polo camiño da desmemoria! Posiblemente debido ó despoboamento intermitente que sufriu o arquipélago das Ons, asunto este a tratar nun futuro, pois no presente ofrecemos os rexistros illáns que constan no índice documental do Fondo Casto Sampedro Folgar (1848-1937), sen datar conservado e custodiado no Arquivo do Museo provincial de Pontevedra (1), procedente da documentación facilitada pola Casa do Marqués de Valadares, ilustrativos dos avatares históricos documentados sobre as illas Ons en relación a esta familia nobiliaria erixida en señorío a título de feudo.

ÍNDICE DOS PAPEIS DAS ILLAS DE ONS E ONZA SITAS NA EMBOCADURA DA RÍA DE PONTEVEDRA (2)

Árbore xenealóxica dos posuidores do morgado fundado por Tristán de Montenegro e razón dos documentos que proban que Dona Gerónima Sarmiento de Montenegro, primeira muller do Mestre de Campo, Don Paio Sorred de Montenegro agregou os seus bens a dito MORGADO que posuía o seu home, que aquela foi filla de Antonio Sarmiento de Montenegro e que entre os seus bens que se lle adxudicaron atópanse ditas illas.

Un extracto de varios documentos correspondentes á illa.

- Convenio verbal que fixeron Pedro Carnero, veciño da Vila de Noia como marido da Sra. María Sánchez de Montenegro irmán de dita María acerca da división da Illa de Ons feito en Trabanca da Pedra a 23 de setembro de 1520.
- Copia simple de dilixencias practicadas polo Asistente de Santiago e D. Luís Montenegro nas Illas de Ons con motivo da aparición dunhas moedas antigas de cobre. Soa ter pasado perante Fernando Díaz de Pedrosa, escribán a 7 de abril de 1553.
- Papel de condicións postas polo Ilmo. Sr. D. Gaspar de Zúñiga e Abellaneda, Arcebispo de Santiago para dar en feudo a illa de Ons a Antonio Sarmiento, fillo de Paio Sorred de Montenegro bisneto de Tristán de Montenegro en data 3 de xuño de 1562, está asinado do Arcebispo.
- Poder que o mesmo Arcebispo deu ó Dr. Carriazo e Lic. Antonio Baca para que desen en feudo as Illas de Ons a Antonio Sarmiento de Montenegro e Luís de Montenegro: feito en Madrid a 3 de xuño de 1562: está simple.
- Testemuño que abraza a concordia que outorgaron o Dr. Carriazo en nome do Ilmo. Sr. D. Gaspar de Zúñiga e Abellaneda, Arcebispo de Santiago dunha parte e D. Luís de Montenegro, Arcediano de Val de Miñor e Antonio Sarmiento de Montenegro da outra, en que estes ceden a aquel as Illas de Ons: pasou perante Macías Vázquez, escribán e notario público da S. M. do municipio e concello da cidade de Santiago nela a 10 de xullo de 1562. O feudo perpetuo que fixo dito Arcebispo de Santiago e no seu nome o referido Dr. Carriazo a favor de Antonio Sarmiento de Montenegro da Illa de Ons en pensión de 10 ducados por razón de feudo: pasou ante o mesmo escribán en 12 do referido mes e ano. E o preito homenaxe que deu dito Antonio Sarmiento de ter e gardar o mencionado feudo dante do mesmo escribán e no propio día 12 de xullo. Está signado de José María Pego, escribán da S.M. seu notario público con asignación na Cidade de Santiago de onde é veciño e como tal desempeñando unha das escribanías de número da mesma en 2 de novembro de 1837 a pedimento do Sr. Marqués de Valadares e de mandado do Alcalde Constitucional de dita Cidade.

- Outro testemuño dos documentos anteriores dado a instancia de dito Sr. Marqués e de mandado do Xuíz de Primeira Instancia de Vigo e contravindo as ordes expresas de D. Antonio Sarmiento no ano de 1583.
- Outros obrados en virtude de querela criminal dada por Jorge da Millara, reitor da *parroquia de Santa María da Illa de Ons* contra Pedro Gonzalo, Esteban e Domingo Fernández, irmáns e seus fregueses por telo tratado mal de obras e palabras ante Antonio Sarmiento de Montenegro, Sr. de ditas illas feudatario da Igrexa de Santiago e preladados dela, quen deu concesión a pedro Pernas, o seu criado para que con vara de xustiza recibise a información por diante escribán que o foron Tomé Fernández Blanco e Juan de Baamonde. Recibiuse a ambas partes e deu nesta causa varios autos do referido Antonio Sarmiento como tal Sr. das Illas no ano de 1587.
- Outros obrados de oficio que Juan Mariano Pardo Merino e xustiza no porto e Coto de Marín polo Mosteiro de Oseira, Xuíz e Alcalde maior das Illas de Ons e Puerca (sic) por D. Paio Sorred de Montenegro e Soutomaior contra Juan Esteban (?) veciño do *Coto da Hos* (sic) por telo atopado na visita que fixo ma ditas illas pastando nas mesmas unha poldra e unha egua e por ter costume de ir a cazar a elas todos os meses do ano sen licencia de dito D. Paio Sorred: arrestouse e puxo en liberdade baixo fianza. Deu principio no ano de 1603 e concluíu en 1604.
- Outros obrados contra Pedro de Dadín veciño da Granxa de Arra polo mesmo Xuíz por telo atopado pastando catro cabalgaduras en ditas illas, que tiveron principio e concluíron nos mesmos anos anteriores.
- Outros obrados polo mesmo Xuíz contra Juan de Outeiro veciño da Lanzada a quen prendeu por telo atopado pastando certos rounes nas illas de Ons e por ter o costume de ir cazar ás mesmas que tiveron principio e remataron nos mesmos anos que os anteriores.
- Testemuño dun expediente formado en 26 de marzo de 1604 por Juan Merino Pardo, alcalde maior das Illas de Ons e a súa terra por D. Paio Sorred de Montengro e Soutomaior, Sr. de ditas illas con motivo de ter aportado (3) ás mesmas un navío inglés que se perdeu con varios efectos. Tomando declaración a un dos náufragos mandou que se puxesen en custodia persoas e efectos incluso o mesmo alcalde e escribán que lle dá fe ata que o Sr. Conde de Carazena ordene outra cousa, que se envíe un tanto destas dilixencias a D. Paio de Montenegro para que o dirixa ó Sr. Gobernador. Está signado de Antonio Fernández Formigueiro, escribán da S.M. veciño de Pontevedra en ditas Illas de Ons e día referido.
- Requisitoria despachada no ano de 1605 polo referido Juan Merino Pardo á xustiza de Portonovo para que sexa notificado Antonio Díaz, ermitán e Juan Domínguez. Exhibida que foi ó Xuíz de Portonovo deuse por exhortado e consenten que se notifiquen as persoas contidas nesta requisitoria.
- Nomeamento que fixo D. Paio Sorred de Montenegro e Soutomaior como marido de Dª Gerónima Sarmiento, de Xuíz das Illas de Ons e da Samieira en favor de Pedro Vello en primeiro de agosto de 1611 referendado de Gonzalo de Soutomaior.
- Foro que fixo D. Pedro Ruiz Ferreira como apoderado dos Sres.D. Bernardino de Lanzós e D^a (sic) Baltasar de Soutomaior, Condes de Maceda polas vidas de tres sres. Reis de España e 29 anos máis a favor de Juan García de Torres e Juan de Padín de Torres moradores na Granxa de Arra, veciños da freguesía de Santa María Adigna, das dúas illas de Ons grande e pequena en pensión de 500 reais de vellón pagos o día de San Martiño de cada un ano, 100 coellos mortos, a metade o día de nadal e a outra metade no de San Xoán ou 3 reais por cada un, todo posto nas Torres de Sobrán. Pasou perante Bernardo Troncoso de Lira, escribán da S.M. veciño da Vila de Cambados, no Porto de Vilaxoán a 14 de abril de 1677.
- Poder que outorgou D. Bernardino de Lanzós, Conde de Maceda a favor de Francisco Antonio de Pedrosa e Marzoa, escribán de número da xurisdición de Sobrán para que proceda pedir execución contra Juan García e Juan de Padín, veciños da freguesía de Santa María Adigna pola paga de 500 reais de vellón e 100 coellos ou 3 reais por

Santa María de Adigna

cada un que deben satisfacer anualmente polo foro e dereito das Illas de Ons, grande e pequena, da que a pensión estábanlle a deber den de o ano 1677. Pasou ante Mateo Posse, escribán da S.M. da Vila de Carril en Sobrán a 22 de decembro de 1685. Está signado do mesmo. Segue a substitución feita en favor de Antonio García, Procurador de Cangas na Vila de Sanxenxo.

- Arrendo que fixo o Lic. D. Gregorio Mosquera de Soutomaior, reitor propio da Vila de Portonovo con poder do Excmo. Sr. Conde de Maceda que se inxire a favor da xustiza, rexemento e veciños da Vila de Portonovo de toda a tala de leña que estivese de razón de tres anos como é toxo e estrume nas Illas de Ons e Onza, polo tempo de seis anos en prezo cada un de 4 reais de prata. Contén varias declaración. Pasou diante de Jacinto Martínez e Paadín (sic), escribán da S.M. veciño da Vila de Portonovo, nela a 30 de maio de 1710. Está signado do mesmo escribán.
- Título de Xuíz da Illa de Ons dado por D. Antonio Miguel Montenegro e Soutomaior en favor de José de Mesa en 3 de setembro de 1787 referendado do seu secretario, Narciso de Sotelino.
- Expediente orixinal sobre espeto (sic) de cabalerías da Illa de Ons formado a instancia de D. Telmo Gago Montenegro como apoderado do seu irmán D. Antonio Miguel Montenegro, dono de ditas illas que tivo principio en 19 de setembro de 1787 e concluíu en 4 de outubro do mesmo ano cunha notificación feita ó xuíz da illa. Segue un testemuño do mesmo expediente.
- Exposición dirixida á Xunta Superior de Goberno de Galicia pola Sra. Dª Manuela Correa como titora e en representación do seu fillo D. Antonio Manuel Montenegro terminante a manifestar a propiedade que ten sobre as Illas de Ons en que aquela acordou se fagan certas obras cun informe marxinal da Sección de Facenda, data 23 de agosto de 1810 que di que as obras son accidentais só de circunstancias que non poden prexudicar ó Señorío da interesada e que polo mesmo deben entenderse provisionais e sen prexuízo deste e un decreto tamén marxinal da Xunta conforme ó ditame expresado: segue un testemuño que presentou a expresada Sra. Dª Manuela Correa co obxecto de acreditar o Señorío de propiedade das expresadas illas.
- Recoñecemento que fixeron Francisco de Comesaña e Vicente López veciños das Illas Ons e Onza a favor do Sr. Marqués de Valadares como dono delas en representación da súa muller a Sra. Dª Joaquina Montenegro en virtude da cal deben continuar o cultivo de certa porción de aquelas e satisfacer a dito Sr. Marqués a venda que máis adiante estipularán. Pasou ante José Casimiro de Santos, escribán da S.M. e número da Vila de Pontevedra, nela a 20 de xaneiro de 1835. Está signado do mesmo escribán.
- Outro que outorgaron José Martínez, Francisco de Loira o menor, Domingo Villegas, Bernardo Garrido, veciños de Santo Tomé de Piñeiro, José Domínguez, Benito Pastoriza de Ardán e Bernardo Casás de Cela. Pasou diante do referido escribán, Santos a 13 de marzo de 1835. Está signado do mesmo.
- Outro que outorgaron D. Ramón Pla, Domingo Ferradán e outros veciños da freguesía de Santa María de Beluso. Pasou ante o referido escribán a 14 de marzo de 1835. Está signado do mesmo.
- Testemuño de querela criminal que por parte do Sr. Marqués deuse no xulgado de primeira instancia de Cambados contra Juan Pastor Otón por ter arruinado unha casa que estaba fabricando o seu colono, Lorenzo Martínez nas illas de Ons, do auto de data 14 de agosto de 1835 e da confesión do reo en que ofrece non volver a cometer semellantes delitos e obrigouse á satisfacción de gastos. Está signado de Ambrosio de Seoana, escribán da S.M. e número de dito xulgado en 4 de xullo de 1836.
- Información en dereito de Antonio Sarmiento de Montenegro no preito que trata con Beltrán de Santrugu, francés sonre lenzos que apartaron ás illas.
- Carta a Dª Sancha de Montenegro sobre a vacante do curato de *Santa María de Ons*. (4)

- (.../...) asistencia do mesmo e do promotor fiscal baixo a fe do numerario D.Carlos González Lavandeira en 5 de novembro de 1837 con arreglo á lei de 26 de agosto do mesmo ano aclaratoria das do 6 do propio mes de 1813 e 3 de maio de 1823.
- Poder outorgado por Rodrigo da Carballa, escribán de número da Lanzada a favor de Gonzalo Pérez e Juan Baamonde, ESCRIBÁNS para que no seu nome e ausencia actúen na Illas de Ons como el o faría segundo autorización que ten do Sr. Antonio Sarmiento de Montenegro, Sr. dela, a súa data en Fefiñáns a 15 de agosto de 1562.
- Doazón que fixo Pedro Carnero veciño da Vila de Noia a favor de Antonio Sarmiento de Montenegro e os seus irmáns da cuarta parte enteiramente das *Illa Donos* (sic) en aprobación do testamento de María Sánchez de Montenegro, a súa muller ante Miguel de Agalá, escribán da S.M. e número da Vila de Redondela, nela a 17 de xullo de 1563, está signada do mesmo.
- Poder que outorgou o Sr. Antonio Sarmiento de Montenegro a favor do M. R. Juan Martínez Ternero, Cardeal na Sta. Igrexa de Santiago para que no seu nome se presente diante do Ilmo.Sr. D.Francisco Baltodano, Arcebispo de Santiago a presentar preito homenaxe da Ínsua Dons que ten en feudo de dito Prelado en cumprimento das cláusulas do referido feudo que se inserta neste poder: pasou ante García Rez. (Ramírez?), escribán da S.M. na Vila de Redondela a 17 de xuño de 1570. Segue un testemuño do xuramento e preito homenaxe que en uso do poder anterior prestou o M.R. Juan Martínez Ternero perante o Provisor por ausencia do Arcebispo en 28 de xullo de dito ano. Seguen outros preitos homenaxes feitos nos anos de 574,584 e 587.
- Poder orixinal que outorgaron Rodrigo de Carballa e Alonso Vázquez de Lemos, escribáns de número da Lanzada a favor de Juan de Baamonde e Gonzalo Pérez de Bravos (?) escribáns para que nos seus nomes poidan usar o oficio na Illa de Ons diante do Sr. Antonio Sarmiento de Montenegro, Sr. dela como feudatario da Igrexa de Santiago. Está asinado dos mesmos en Fefiñáns a 23 de agosto de 1572.
- Expediente orixinal formado en virtude de querela criminal que deu Gregorio González criado e factor do Sr. Antonio Sarmiento de Montenegro, Sr. de dita illa como feudatario do Arcebispado contra Juan Ramos e Antonio Diz por roubo dunha vaca e unha xuvenca e tendo recibida información por auto do Xuíz da Illa a 7 de febreiro de 1580 quedouse en tal estado.
- Requisitoria despachada por Juan Rodríguez Leira, Xuíz de Residencia da *Illa e freguesía de Santa María Dons* (sic) e a súa xurisdición a nomeamento e representación do Iltre. Antonio Sarmiento de Montenegro, Señor de dita Illa como feudatario dela polo Arcebispo de Santiago ó xuíz de Cangas e máis xustixas contra un ermitán por ter ido a cazar á illa pequena con lazos e armadillas, a súa data 27 de outubro de 1584 a que foi presentada ó xuíz de Cangas en primeiro de novembro do mesmo e deuse por exhorto.
- Autos obrados e non concluídos por Pedro Espinosa usando de vara de xustiza en representación do Iltre. Antonio Sarmiento de Montenegro dono e Sr. das *Illas Dons* en virtude de feudo que delas alcanzou do Arcebispo de Santiago contra Bartolomé Díaz e Juan Ramos irmáns veciños das referidas illas e vasalos de dito D. Antonio, acusados de ter ido a dúas naves piratas que aportaron (3) a ditas illas.

(1) Museo provincial de Pontevedra. Arquivo. Fondo Sampedro. Depomusdoc 4401. Sig. 1.912/5

(2) Precede ó título do documento nota posterior manuscrita que di: "Facilitado polo Sr. Marqués de Alcedo"

(3) Aportar: atracar, arribar, achegar a porto. Se non hai porto físico, varar, desembarcar

(4) Interrómpese aquí a relación documental e veñen dous folios e medio en branco como se quedasen pendentes de cumplimentación e logo segue a relación nun último folio de dúas páxinas manuscritas da mesma caligrafía